

שביבים מדרכי לימוד ופרקי חינוך והוראה במשנתו של המהר"ל מפראג

מבוא

המהר"ל מפראג, הלא הוא ר' יהודה ליווא ב"ר בצלאל, שנמנה עם גדולי חכמי ישראל בשנים 1526 – 1609, פעל רבות ונצורות בחכמת ישראל על כל גווניה ורבדיה. המהר"ל היה מהוגי הדיעות הכבירים שעמדו להם לישראל במרוצת הדורות, שפירות הגותם ממשיכים לעלות על שולחנותינו עד היום, כשהם מזינים וטעימים. קטונו מאוד מלמצוא מלות הערכה שתהלומנה ענק רוח זה. כל שצינו בראשית דברינו לא היה אלא כדי לחדד ולהבהיר את תמיהתנו: על אף גדולתו של המהר"ל בהשוואה לחכמי דורו והיותו מנהיג העדה הנערץ בפראג ובפולין כולה, מחברם של כעשרים ספרים חשובים וחיידושים רבים על מסכתות שונות בש"ס ועל ה"טור" – למרות כל אלו לא הגיע לידי כך שישיתו בו כראוי לו, לא בתחומי ההלכה ולא בתחומי המחשבה וההגות היהודית. חרף כל תרומותיו הכבירות לא עסקו ביצירותיו במידה שעוסקים ולומדים בתורתם של אחרים, שחיו לפניו או לאחריו, ושהיו בעלי שיעור קומה פחות ממנו.

אנו מניחים, שהסברים מספר ניתנו ליישובה של תמיהה זו, אולם אין הם מעניינו של מאמרנו. עם כל זאת יש לציין, שהיו מספר חכמים שעסקו ביצירותיו, ומעטים מהם העלו על הכתב חלק מתורתו של המהר"ל כפי שהבינוהו. מצאנו ביניהם את הרב כשר, הרב שרהסאון, אברהם קריב, הרב חיים פרדס והרב זאב זלצר, שלאחרונה יצא לאור ספרו "השקפת עולמה של היהדות ע"פ משנת המהר"ל מפראג". לא ציינתי פרטים אלו אלא כדי להבהיר שמקורות אלו עמדו לפניי וסייעו בידי בשעה שערכתי את דברי הבאים סביב נושא מאמרנו.

חשים אנו חובה להעיר, ש"שביבים מדרכי לימוד ופרקי חינוך והוראה" אלו אינם אלא מעט מן המעט מדברי הגותו של המהר"ל בתחום זה. מכאן, שאינו מתיימרים להציג כאן משנה חינוכית מקיפה וסדורה, אלא שביבי רעיונות מהגיגיו של המהר"ל, השייכים לנושאנו, רעיונות שנלקטו ממבחר יצירותיו.

א. דרכי הלימוד הנחוצות לקניין התורה

1. התמדה

אחת הדרכים המומלצות ביותר לקליטת חומר הלימודים היא ההתמדה. המהר"ל מדגיש ענין זה במספר מקומות בספריו. נביא להלן שלושה מהם בקצרה:

"צריך שיהיה לאדם התמדה בתורה מאד, כי אין התורה כמו שאר דברים הגשמיים שהם תחת הזמן, ואם האדם נוהג עם התורה כאלו הוא דבר זמני ולמודו בתורה לפי שעה ולפי הזמן – אינו קונה התורה."

(נתיבות עולם א', עמי י"ד)

בכוח ההתמדה יוכל אדם להידבק בתורה על אף היותה שמימית. אולם במקרה שהאדם לא יעסוק בתורה באורח מתמיד עלולה התורה לפרוח ממנו כציפור דרור.

"התורה היא נבדלת מן האדם ואין התורה תחת (רשותו של) האדם, כמו שאר קניני האדם שהם תחת רשות האדם. אבל התורה אינה תחת רשות האדם והיא מן השמים, וכמו צפור דרור (ש)הוא בן חורין. וצפור דרור זה צריך יותר שמירה שלא יפרח מן האדם וכך התורה מפני מדרגתה ומעלתה שהיא השכל הנבדל, אינה (תמיד) עם האדם (אלא) רק אם שומר האדם התורה."

(חידושי אגדות ד', עמי פי"ו)

חשיבות ההתמדה איננה מתייחסת רק לשעות היממה, אלא גם ביחס לכל ימות השנה כולל ימי "בין הזמנים", אשר כבר באותה תקופה התריעו עליהם גדולי ישראל, ובראשם המהר"ל עצמו, כדבריו להלן:

"ויותר מכל (גרוע) הוא בטול הלימוד שאין תורתם כי אם באקראי (— באופן זמני ולא ברציפות כל השנה) לא תמידים (— לא בתמידות) כי אם לתקופת השנה (— רק בעונות מסויימות בשנה זמן קיץ, זמן חורף וכו'). ואחר כך, (אחר אותם "עונות" לימוד) יקראו דרור לארץ לכנות הזמן "בין הזמנים", וכל אחד הולך בשירות לבו הרע יחשוב שאין צריך ללמוד כלל וכאילו אין זה זמן לתורה, לקרותו בין הזמנים. ואם הראשונים הנהיגו כך בודאי היה זה לכמה סיבות עצמיות (— מהותיות) לתורה (— למען התורה) כידוע. אך עתה אין זה (גורם) כי אם להסתר התורה, לקיים אם תעזבני יום יומיים אעזבך, ועל ידי בטול זה מרגילים עצמם לשחוק וקלות ראש וזולתן מהדברים המגונים. והטובים שבהם יעשו את עצמם כמתעוררים ללמוד בפרקים אלו (— בין הזמנים), פוסקים (— אך במהרה מפסיקים את לימודם) ולא יהיה זה כי אם לימים אחדים."

(דרוש על התורה בסוף הספר באר הגולה עמי מ"ו)

2. לימוד בחברותא

הלימוד עם חבר או בקבוצה, תוך הסברה הדדית איש לרעהו, משמש אחת הדרכים החשובות להעמקת ההבנה והעניין של החומר הנלמד. על חשיבותו של הלימוד בחברותא עומד המהר"ל, בין היתר, ב"נתיב התורה", ואלו דבריו:

"זה אומרם בפרק הרואה (ברכות ס"ג, ע"ב) עשו כתות כתות ועסקו בתורה לפי שאין התורה נקנית אלא בחבורה כדברי יוסי ברבי חנינא דאמר ר' יוסי ברבי חנינא מאי דכתיב "חרב על הבדים ונאלו" חרב על שונאיהם של תלמידי חכמים שיושבים בד בבד (— בדד) ועוסקים בתורה ולא עוד אלא שמתפשים. וביאור (דבר) זה כי השכל עומד בגוף (גופני) וצריך שיהיה (השכל) שכל נבדל מן הגוף (— רוחני). ואם הוא לומד תורה על ידי החבורה (— בחברותא) שכל אחד מוציא (מ)שכלו אל אחר בזה הוא נעשה שכל נבדל (מן הגוף). וזה שאמר ולא עוד אלא שמתפשין, שנתקלקל השכל לגמרי על ידי זה כי נעשה השכל שבו, מוטבע בגוף לגמרי." (נתיבות עולם א', עמי כ"ו)

וגם אם חברו חלש ממנו בהבנה ובלימוד יקטין עצמו, ובלבד שילמד יחד עמו:
"לפעמים צריך האדם לילך ללמוד לפני אדם דבר אחד והוא (עצמו) יותר גדול מן
אותו אדם שהלך אליו ללמוד, ועושה עצמו קטון".
(נתיבות עולם א', עמי י"ד)

3. החזרה והשינון

החזרה על חומר הלימוד והשינון של קטעים ממנו בעליפה הם האמצעים הבדוקים ביותר להבנתו היסודית ולזכירתו לאורך זמן. מתוך עיון בספריו של המהר"ל מתברר, שעניין זה היה רופף בין חובשי בית המדרש כבר בזמנו. משום כך נבין מדוע המהר"ל עצמו חוזר ומשנן לנו את חשיבותם של החזרה והשינון. להלן שניים מהם:

"והבן דברי חכמים איך מדמה מי שאינו חוזר על תלמודו למי שזרע ואינו קוצר. כי קבלת הלימוד (והחדרתו לתוך האדם) דומה אל הזריעה (בקרקה). כי הזריעה בקרקה (— כאשר זרע בקרקה) בטל הזרע אצל הקרקה שהרי נזרע בקרקה וכל המחובר לקרקה **כקרקה דמי**, וכאשר הוא קוצר אז מבדיל ומפריש הזרע מן הקרקה ולא קודם. וכך (גם) האדם נחשב (כ)אדמה לקבלת החכמה מפני ש(האדם) המקבל הוא בעל גוף (— חומר כמו אדמה לכך) נחשב דבור החכמה בטל אצל הגוף (של האדם) המקבל. וכך הדבור של תורה הוא בטל אצל הגוף ואינו שכל מופשט מן החומר, כי האדם שהוא בעל גוף קבל אותו. וכאשר הוא חוזר על תלמודו אז נחשב הדבור ההוא **שכלי** מופשט מן החומרי לגמרי והוא דומה לקוצר. התבואה מן הקרקה שמבדיל ומפריש התבואה מן האדמה".
(דרך חיים, עמי ש"ג)

בהיעדר חזרה על החומר הנלמד אין תהליך הלימוד זוכה למדרגה רוחנית ממשית, שהיה מסוגל לה. וכה דברי המהר"ל, בספרו "באר הגולה":

"הנה אנחנו הפך הראשונים לגמרי, אשר כל תורתם היה הגירסה שחזרו על תלמודם. ועל זה אמרו בפסחים (דף נ') שמעתי שהיו אומרים אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו ושמעתי שהיו אומרים הרוגי מלכות אין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתן. ומסיק שם דמייירי בהרוגי לוד. ומה ענין אלו שני דברים יחד? אבל היחס שביניהם הוא, כי הרוגי מלכות מסרו נפשם על קדושת השם ובזה נעשה אדם נבדל (ונעלה) מהעולם הגשמי לפיכך אין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתו וכן (— גם לגבי) מי שבא לכאן ותלמודו בידו (— שחזר ושנן את תלמודו) שהוא בעל תורה **נבדלת** ושכלית ממש, (— כמו לגבי הרוגי לוד). אבל אם אין תלמודו בידו (— שלא חזר על תלמודו), נשמתו אינה נבדלת ושכלית רק יש לה יחוס (קשר) וצירוף אל הגוף (החומרי)".

(דרשות מהר"ל בסוף הספר באר הגולה, עמי מ"ה)

4. דרך הלימוד הרצויה — מהקל לכבד ומהפשוט למורכב

אחת מהדרכים המשובשות בלימוד היא להעדיף את דרך הפלפול על פני הלימוד

הסדיר והשיטתי; יש ללכת מהקל אל הכבד, ומהפשוט למורכב, כפי שקבעו לנו חז"ל. המשנה במסכת אבות מדריכה אותנו: "בן חמש שנים למקרא, בן עשר למשנה... בן חמש עשרה לתלמוד" (פרק ה', כא). מדוע נזנח דרך סלולה והגיונית זאת: מקרא, משנה ותלמוד, הבנויה על כוחות הנפש של הילד ההולכים וגדלים עם הגיל? גם נושא זה הטריד מאוד את המהר"ל, כפי שהדבר משתקף בריבוי המקורות, שבהם הוא מעלה אותו. נעיין במספר מהם, ונשים לב לסגנונו ולהתבטאויותיו הקשות כלפי אלו שלא אימצו לעצמם את דרך הלימוד הסלולה והשיטתית, שפרשו חז"ל לפנינו:

"את דבר ה' בזה רבי נתן אומר כל מי שאינו משגיח על המשנה (סנהדרין צ"ט ע"א) והן הן מעשה הדור הזה שאין אחד משגיח על המשנה באומרו כי לא יקרא חכם רק ע"י התלמוד שהוא לפול ומשא ומתן ולב האדם נמשך אל דבר זה ומניחים המשנה ולפיכך מי שאינו משגיח על המשנה נאמר עליו כי את דבר ה' בזה כי אין לימודו רק בשביל החכמה, כי כל אדם בטבע (בטבעו) מבקש להתחכם ואינו מבקש לדעת מצוות ה' בעצמם שהם במשנה".

(דרך חיים, עמי ש"ג)

"כך הם מעשי הדור הזה כאשר ידעו בעצמם כי לא יגיעו אל המעלה שהגיעו אליה הראשונים בחכמתן מפני קוטן שכלם, (אזי) נתיאשו מן הדבר לגמרי והוציאו ימיהם בדברים אין מועיל לתלמודם בהוויות משא ומתן שאין בו ממש. ואשר הם צעירי ימים ומניחים תורת אמת והולכים אחר דברים אלו כי האדם חושק לדברים האלו (לפלפולים) כמו שהאדם בוחר בדברי שחוק וכיוצא בזה מן השבושים כאלו היה מועיל להם. עד שהם דומים לאדם שמאבד ככרזהב ומרויח כלי שהוא שוה פרוטה. אבל הדבר הוא הפך זה. במקום החדוד הוא מבלבל ומעקם שכלו. במקום חדוד (יש) בלבול השכל ואינו מתיחס ומתדמה (— מה שהם עושים) לפלפול (אמיתי) רק שהוא מעוות האמת. ויותר היה ראוי שיהיה מתעסק באומנות שיש בו חכמה כמו הנגרות וכיוצא בו מן האומנות ויאמר לחדודי בתורה בעינא (— שמתוך הנגרות רוצה להתחדד בתורה). ואם יאמר שאין חדוד האומנות מתדמה ומתיחס (— קשור) לתורה הלא חידוד זה שהם מתעסקים בו (— בפלפול) הוא יותר רחוק מן התורה. והחדוד שלהם כונתו הראשונה לשקר. ולולא הבטחת "כי לא תשכח מפי זרעו" כבר ח"ו נאבדה תורה מישראל".

רק "הסכלי", כלשון המהר"ל, לא יבין פשר החפירות העמוקות שעושים הבנאים בתחילה, בטרם יבואו לבנות חומה גבוהה. רק הוא חושב שזה "מעשה הבלי". אולם הכול מכירים באמת הפשוטה, שהחפירות נועדו כדי לצקת בהן את היסודות לחומה שלא תימוט. כך הדבר בסדרי הלימוד. לימוד חסר יסודות ימוטט את בניין התורה בלב הלומד, ואלו הם דבריו:

"עתה בדור הפחות הזה עניותא בתר עניותא אזלא. סרו מן הדרך הישר מיד כשיבא הנער להשקיד (— לשקוד) בתורה עד שיזקין. (ו)הם נוהגים כמו אדם הסכל אשר יראה אומן אחד בונה חומה חופר יסוד עמוק לחומה עד שיהיה (— כדי שיהיה) קיום לחומה. והסכל חושב כי דבר זה מעשה הבל כי למה יחפור מתחת לארץ ואין צריך לו (— למה שבתוך האדמה)? רק יעמיד החומה על קרקע שוה (— ישרה)

ואין צריך ליסוד החומה וגורם בזה שהחומה קודם שתבנה (— עוד לפני שתוקם כולה) ראשון ראשון מתרוסס (— מתמוטט). כמו שסדר ה' יתברך אוכל לילד — חלב אמו שהוא דבר המקובל אליו (— מתאים לו) ולא סדר לו המזונות אשר אינם לפי ערכו כך (גם) סדרו והגבילו חכמים את הנער לפי טבעו. בן חמש למקרא ומה שלמד (הנער) קבל אותו קבל חזק (— הלימוד חודר עמוק לנפשו) עד שיגדל יותר ואז יתחיל המשנה (— בן עשר למשנה) דבר שהוא לפי ערכו וכבר התחיל ליסוד הבית (— לבנות את יסודות הבית) בלמדו במקרא עיקרי הדינים והוא לו יסוד למשנה. וכאשר כלה מלאכת הקודש במשנה שהיא היסוד הגדול ועמוד ברזל לכל התורה כאשר יקרב למלאכת הקודש — התלמוד אז יוכל לבנות מגדל ראשו בשמים לא יפול צרור ארצה (— כי היסוד חזק) והכל על היסוד הקיים הוא המשנה שהיא לו יסוד מוסד (— יסוד חזק).

אך הטפשים בארצות אלו דרכיהם הפך זה. מלמדים עם הנער מקרא מעט מן הפרשה ומפסיקין. ומתחילין בשבוע אחרת פרשה שניה (ושוב) קצת מן הפרשה ובכלות השנה לא ידע הנער כי נשכח ממנו הראשונים. ויש שמעתיקין אותו אל הגמרא מיד יצפצף הנער בקול דברים בלבד ותמונת הפשט לא ידע להבין אף דבר מה ממנו. ועוד יעלה בסולם לדרוש במשאת שוא (— דרשות וחבורות) יגיע לריח כוחו, ויכלו בהבל ימיהם ושנותם בבהלה לעסוק בפלפול של הבל להסביר פנים אשר לא כן (— לא נכונים), אוסף רוח בחופניו והיה לרוח שקר בפיו ודבר זה נוהג עד שיכתוב כתובה לאשה (וואז הושלך משמים ארץ יפרוש מן התורה לגמרי לא ישא (— יאחז) בידו מאומה לא מקרא ולא משנה ולא תלמוד ולא דרך ארץ. הלא כל אדם שיבקש כבוד קונו ודורש התורה ראוי שיהיה דוה לבו על זה ועל הרועים (— המלמדים) לרעות עלות הצאן (— התלמידים הרכים) לרגל המלאכה לא לדפוק אותם ביגיעה בדרך קצרה והיא ארוכה וכאשר רציתי לתקן מה שאפשר הלא גם זה לא עלתה בידי באומרם (— כיון שה"למדנים" אומרים) ננתקה עולו אשר הכביד עלינו נלך אחר מאהבינו נותני צמר פשתים ואם הוא (הלומד) עמל לרוח (— לריק) הלא היא חכמתו ובינתו לעיני כל עמי הארץ (— בזאת יוכיח את חכמתו ולמדנותו לכולם) ודי לי בזה כבוד שם ותהילה כי יתנו לי אשה עירנית וסחרנית (— סוחרת) בת מי זהב, (— לומדים לשם כבוד ואשה עשירה). על זאת תאבל הארץ ופסו אנשי אמונה אנשי יראה חכמים ונבונים. והאדם החכם יוכל לדעת שזאת היא הסיבה ולא סיבה אחרת. וכולם הולכי דרך עקלקלות תועים במסילה העולה בית א"ל יגעו לריק ולבהלה כל ימיהם ולא יעלה בהם מאומה. הוא יתברך ברחמיו ישיבנו על תורתו וידריכנו בנתיבות אמת ויושר".

(גור אריה ה', עמי מ"א)

וראה עוד בעניין כאוב זה במקורות הבאים: דרשות על התורה, בסוף הספר באר הגולה, עמי מ"ג ועמי מ"ו; נתיבות עולם א', עמי כ"ה; חידושי אגדות ד', עמי מ"ח ועוד.

5. ההכנות ללימוד התורה ותכליתו

יש חשיבות מרובה לא רק לעצם לימוד התורה, אלא גם להכנות הרוחניות והנפשיות, שיש לעשות לפני הלימוד ולמחשבות המלוות את תכלית הלימוד ויעדיו. מתברר,

רעיון זה חוזר ונשנה במספר מקומות בספריו. להלן שניים מהם:

"התורה היא שכל אלוקי נבדל ואי אפשר שיקנה התורה אם לא ע"י פרישה מן הגשמי. כל שכן וקל וחומר שלא יהיה לימוד התורה בעצמו משום הנאתו. דכל הנאתו הן (זו) שעושה משום כבודו או מה (— הן זו) שהוא מן הדברים הגשמיים (— מנוגדת היא לתורה) והתורה היא נבדלת מן הגשמי. ואם האדם מכויין בתורתו אל דברים אלו (— וחושב על הנאות אלו), דבר זה הוא העדר (— אבדן) התורה כי אל התורה אין שייכים דברים אלו שהם גשמיים. ולכך (— ולכן) דבר זה הוא העדר התורה".

(נתיבות עולם אי, עמי כ"ט)

"לכך (— לכך) התחיל לומר מי שלמד על מנת ללמד או מי שלמד על מנת לעשות כי אלו שניהם כונתם לשם שמים. לא מי שלמד כדי לקנות הידיעה (— לרכוש ידע ו"השכלה תורנית") שאין זה מורה (— מראה) שהוא עושה לשם שמים לכבוד הש"י. כי כל אדם רוצה להבין ולידע מפני שהחכמה נכספת לכל. ולא (— ואין זה נחשב) לשמה לכבוד הקב"ה ומכל שכן (— אין זה נחשב לשמה) אם לומד על מנת שיקרא רבי. אבל מי שלומד על מנת ללמד אחרים או לעשות, דודאי כוונתו לשם שמים ולא לדעת בלבד, ולכך (— ולכן) מספיקים בידו כפי אשר היתה מחשבתו כי מאחר שכונתו לשם שמים מסייעין אותו מלמעלה".

(דרך חיים, עמי קע"ב)

6. לימוד התורה לעומת לימוד "שאר החכמות"

לנוכח דרכי הלימוד שצוינו לעיל, מתבקשת מאליה ההשוואה בין לימוד התורה ללימוד "שאר החכמות", כלשונו של המהר"ל — ואכן, מצאנו דיון ועיסוק בהשוואה כזו במספר מקומות בספריו, אולם נסתפק בהבאת מקור אחד. להלן קטע קטן מספרו "תפארת ישראל", עמי לב:

"זהו הפרש שיש בין התורה ובין שאר החכמות, כי שאר החכמות אינם מביאין את האדם אל הדבקות הזו אף כי בודאי על ידי החכמה גם כן האדם הוא שכלי, מכל מקום מה שקונה מן השכל אינו כדאי (— אינו מספיק כדי) שיהיה (האדם) דבק עם ה' יתברך שהוא נבדל לגמרי. אבל מה שמביא (את) האדם אל הדבקות היא התורה שהיא מורה הדרך אל ה' יתברך שעל ידי זה יהיה דבק בו יתברך".

(תפארת ישראל, עמי ל"ב)

ב. פרקי חינוך והוראה

1. החינוך חייב להתחיל בגיל הרך

הכול יודעים כיום, שהחינוך חייב להתחיל כבר בגיל הרך. כל גננת מתחילה יודעת לצייץ, כי קיימת חשיבות מרובה לדאוג לחינוכו של הפעוט מוקדם ככל שניתן. אכן,

מתברר שהמהר"ל אמר זאת כבר לפני כ-400 שנה. בספרו "גבורות ה'" הוא מדמה את הרעיון הזה לשיח קטן, אשר פגם קטן בשורשיו יבלוט מאוחר יותר בענפיו, ואלו דבריו שם:

"חסרון השורש (— בשורש) יתגלה ויראה בענפים ביותר (— בצורה בולטת) כי זה ענין הענף שבו יתגלה כח השורש, לפיכך חטא (וחסרון) השורש (— בשורש) יתגלה בענפים, ביותר (— יותר) ממה שנראה בשורש עצמו."
(גבורות ה', עמ' נ"ז)

2. ההוראה והחינוך רק בדרכי נועם

כבר חז"ל הורונו: "ולא הקפדן מלמד" (אבות פרק ב', ה). בחיבוריו של המהר"ל אנו מוצאים, בצד ההסבר החינוכי והפסיכולוגי של היגד זה, הרחבה וביאור חדשני של כלל חינוכי חשוב זה, ואלו דבריו:

"הקפדן אינו מלמד בשביל (— בגלל) שהתלמיד ירא לשאול."
(דרך חיים, עמ' ע"ז)

"אין הקפדן מלמד מפני שצריך שיהיה חיבור — המלמד אל מי שמקבל ממנו, וכאשר המלמד הוא קפדן הוא כולו אש ואין כאן חבור המלמד אל המקבל ממנו."
(דרך חיים, עמ' ע"ח, בהערה מתוך כתב היד)

"כל מי שירצה להכריח אחר לדבר שאינו ראוי לו אדרבה הוא מתחזק יותר כנגדו, וזה דבר נראה בחוש ובטבע, שכאשר בא דבר אל האדם, להכריח האדם (— לעשות דבר) חוץ לטבעו (— בניגוד לטבעו) של אדם, שהטבע (— ההרגל הטבעי) מתקומם עליו ומתחזק כנגדו יותר".

(חידושי אגדות ב', עמ' ק"ה)

"מי שמטיל אימה יתירה על הציבור אין זוכה לבן תלמיד חכם לעולם" (רה"ש י"ז, ע"א) מפני כי אין הנהגתו מתיחס אל השכלי רק לכח אחר מן כוחות הגשמיות, ולכך (— ולכן) לא יצא תולדה שכלית (— בן ת"ח) ממנו לעולם. (ואלו הפרנס המנהיג בנחת הרי מורה) (— מוכיח בזה) כי כח הפועל (— הכח שבעזרתו ניתן לשלוט) הוא כמו כח נבדל מן הגשמיות (— הכח הרוחני שבאדם)".

(חידושי אגדות א', עמ' ק"ב)

3. מקום התוכחה במסכת העבודה החינוכית

מהו מקומה של התוכחה במסכת עבודתנו החינוכית? האם עומדת היא בסתירה ל"דרכי נועם" שצוינו לעיל? כיצד להשתמש בה בתוכחה? מתי? על שאלות חשובות אלו ודומות להן, שבהן אנו, המחנכים, נתקלים כמעט מדי יום, כותב המהר"ל:

"הרבה תולה (— תלוי) בזה שיוכיח (— באדם המוכיח אם) יהיה (המוכח) מקבל

תוכחה. שצריך אל זה (— לאמנות התוכחה) חכמה יתירה ותחבולה גדולה מאד. ואם רוצה להוציא אותו מן הדבר (— מהחטא) אשר עשה צריך חכמה גדולה לדבר עמו, דברי טעם ודברי סברא מאד עד שהדברים נכנסים בלבו. וכן (כדי) שלא יעשה (— החוטא) מה שאין ראוי לעשות צריך לדבר זה דברי טעם דברי אמת ודברי סברא שהם נכנסים ומשברים לב האדם אשר לבו קשה.”
(חידושי אגדות ד', עמי קמ"א)

לסיום: לא מצאנו משפט נאה יותר לסיים בו את סקירתנו מזה, שבו מתאר המהר"ל את "שכרו" של המחנך והמורה:

“האדם אין לו שכל ברור בעיניו עמוקים כי שכלו עומד בחומר, וצריך אל רבוי תלמידים (— לתלמידים רבים) עד שבזה (— ע"י זה) אפשר לו (— יוכל) להגיע אל השכל האמיתי.”

(דרך החיים, עמי כ"ב)

במלים אחרות: "שכרו" של המורה איננו מתבטא בעיקרו ב"תלוש" המשכורת החודשי, אלא בכך, שהוא עצמו מתחנך ומתלמד יותר באמצעות ההוראה לתלמידיו, הודות לחזרות ולשינון החומר למענם ועמם, ועקב שאלותיהם ובקשותיהם להבנה נוספת ולהעמקה. תוכני ההוראה מתבארים למורה בצורה נעלה יותר, והם מתדדים את שכלו של המורה להשגת התורה ורזיה הרבה יותר מלימודו שלו לעצמו. לא הכול פשוט, ולא הכול נהיר, בעיקר לאחר שלא השכלנו לשאוב מכל מעיינותיו המפכים של המהר"ל, ובמעט שדלינו לא העמקנו כל צורכנו. מעניין לציין, שאף המהר"ל עצמו חשש, שדבריו לא יובנו כראוי, ולא יתקבלו על כל לב, והוא פונה אל קוראי חיבוריו כדלהלן:

“הנני משתח ארצה בפישוט ידים ורגלים לפני הקורא ומבקש לחנן אותי בשתיים:

האחד שאם יקרא דברים אלו ולא יכנסו בלבו שיחזור ויקרא ויעיין עוד, כי הדברים האלו לא יכנסו בלב הקורא רק בעיון רב מאד, כי כך הם כל דברי אמת ויושר נראים רחוקים בתחילת העיון, ולבסוף יתגלה (— יתגלו) ויאירו כשמש בצהרים. הבקשה השנית, שאם אחר כל זה אין הדברים נכנסים לו בלבו, שיהיה הדברים האלו כאילו לא נאמרו כלל, ולא יאמר: אף שנאמר פירוש בדברים האלו אין הפירוש נכנס בלבי (ושוב אין פירוש עוד) (— לא קיים הסבר או תשובה לשאלה) ויתלה חס ושלום חסרון בדברי חכמים ואם כן היה תקנתו קלקלה לגרום שיחשוב רע על דברי חכמים.

ואפשר כי זהו הטעם שלא רצו הראשונים לגלות דברי חכמים, מפני היראה שאם לא היה נכנס הפירוש בלב המעיין ישים חס ושלום חסרון בדברי חכמים, שיאמר כי אין פירוש עוד (כי) פירוש זה אינו מתקבל.

ולכך (— ולכן) אני שואל ומתחנן שינתן לי (ה)דבר הזה שאם אחר העיון לא יקבל (— הקורא את) הדברים, יעבור את (— ידלג על) דברי ויהיו אצלו כאילו לא נאמרו כלל ויהיו דברי חכמים אצלו כספר החתום כמו שהיה אצלו קודם שנאמרו דברים אלו.”

(באר הגולה, עמי נ)

דבריו אלו של המהר"ל נהירים הם ופשוטים ואינם דורשים הסבר. לא נותר לנו אלא להצטרף לפנייתו.